

Ιωάννα Περαντζάκη-Καρατζόγλου*

ΟΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞ ΓΙΑ
ΤΟΝ ΑΛΛΟΤΡΙΩΜΕΝΟ ΑΝΘΡΩΠΟ

Η αλλοτρίωση είναι η εκμηδένιση της ύπαρξης του ατόμου και μπορεί να προέρχεται είτε από το ίδιο είτε από αυτή την κοινωνία σαν σύνολο ορισμένου ποιοτικοκοινωνικού συστήματος. Κυρίως η τελευταία θεωρείται η πιο σπουδαία αιτία της αλλοτριωμένης προσωπικότητας. Το άτομο αισθάνεται φόβο απέναντι στο κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο γεννήθηκε και μεγάλωσε. Μάχεται με όλες του τις δυνάμεις για να ξεφύγει από την αλλοτριωμένη του θέση που δεν είναι τίποτε άλλο παρά το αποτέλεσμα του βιομηχανοποιημένου και αστικοποιημένου** τρόπου ζωής που το περιβάλλει. Ο Έρικ Φρομ, όταν σκέπτεται για την ανθρώπινη αλλοτρίωση έχει στο νου του «... μια νεοτεριστική κοινωνία μέσα στην οποία ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα αλλοτριωμένο προϊόν του αυτόματου συστήματος που έχει ο ίδιος δημιουργήσει ...»¹.

Ας έλθουμε όμως στις συγκεκριμένες σκέψεις του Μαρξ που αφορούν την αλλοτριωμένη προσωπικότητα. Άλλωστε, η ανθρώπινη αλλοτρίωση συνδέεται κυρίως με το πνεύμα της βιομηχανοποίησης του 19ου αι. απ' όπου ο Μαρξ άντλησε τις πιο σπουδαίες αρχές της θεωρίας του.

Οι σκέψεις του Μαρξ για την αλλοτρίωση —για να κάνουμε και μια μικρή ιστορική αναδρομή— αντλούν ιδέες από τον Ρουσσώ. Ο Ρουσσώ είναι αυτός κυρίως που καταγγέλλει τις διάφορες μορφές της αλλοτρίωσης. Στηριζόμενος στην αρχή της ανθρώπινης ελευθερίας και της αντίθεσής της, που είναι η αλλοτρίωση της ελευθερίας, τονίζει ότι ο άνθρωπος δεν πρέπει να αλλοτριώνεται, δεν πρέπει να πουλιέται.

* Κοινωνιολόγος

** του άστεως.

1. Hendrik M. - Ruitenbeck, *Varieties of Modern Social Theory*, New York Button E.E. P. Button Co., 1963, σ. 363.

Γι' αυτόν, «αλλοτριώνω» σημαίνει «δίνω ή πουλάω». Όπου στο «δίνω» υπάρχει ένας ευγενικός σκοπός και στο «πουλάω» υπάρχει ο υπολογισμός και μάλιστα ο υλικός². Μας δίνει δυο συγκεκριμένα παραδείγματα: «Δίνω» τον εαυτό μου για να υπερασπίσω τον τόπο μου. «Πουλιέμαι», γίνομαι μισθοφόρος σε ξένους για το χρήμα. Επάνω λοιπόν σ' αυτούς τους δύο όρους γεννιέται η έννοια της αλλοτρίωσης.

Ο Ρουσσώ με το διαφωτιστικό του πνεύμα δίνει με πρωτοφανή για την εποχή του οξυδέρκεια, ποικίλα φαινόμενα της αλλοτρίωσης, όσο κανένας άλλος πριν από τον Μαρξ. Άλλωστε και οι δυο βασικές εκδηλώσεις της αλλοτρίωσης του Ρουσσώ που αναφέρονται στο «δίνω» ή «πουλάω» είναι οι βασικοί κορμοί πάνω στους οποίους στηρίχτηκε και η αλλοτρίωση του Μαρξ. Η διαφορά μεταξύ τους είναι ότι η αλλοτρίωση του Μαρξ ξεπερνά τις αφηρημένες έννοιες και συγκεντρώνεται σε κάτι συγκεκριμένο. Στον Ρουσσώ, η αλλοτρίωση του ανθρώπου, όπου ...«ο φτωχός κρατιέται στη φτώχεια του και ο πλούσιος στη θέση που σφετερίστηκε ...», δεν ξεπερνιέται με καμιά υλική δύναμη, γιατί οι όροι του ξεπεράσματος είναι αφηρημένοι. Στον Μαρξ απεναντίας όλα ξεπερνιούνται με την αναγκαία αντικατάσταση του καπιταλισμού από τον σοσιαλισμό³.

Η ανθρώπινη αλλοτρίωση ξεπερνιέται μ' αυτόν μόνο τον τρόπο ξεκάθαρα και απαλλαγμένη από τα διάφορα βασικά αιτήματα του Ρουσσώ. Ο Μαρξ δεν αναιρεί τις σκέψεις του Ρουσσώ. Τις παίρνει και προχωρεί πέρα απ' αυτές και τις τοποθετεί μέσα στη ζωντανή και συγκεκριμένη πραγματικότητα. Αυτή η απαλλαγή της αλλοτρίωσης στον Μαρξ από τα ηθικά αιτήματα του προκατόχου του δεν σημαίνει ότι ο Μαρξ βγάζει τον άνθρωπο από τη φύση του ή πετά τις ηθικές αξίες. Απεναντίας μάλιστα. Με το να συγκεκριμενοποιεί την αλλοτρίωση, απανθρωποποιεί την εκμετάλλευση του ανθρώπου από την κοινωνία του και εξανθρωπίζει τον ίδιο τον άνθρωπο. Γι' αυτόν, η εργασία δεν είναι τίποτε άλλο παρά πεδίο δράσης και ελευθερίας του ατόμου, εξουσίας πάνω στα πράγματα. Πάνω σ' αυτά πρέπει να διατηρήσει τον ανθρώπινο χαρακτήρα του και να μην υποδουλωθεί. Γιατί αλλοτριωμένη εργασία σημαίνει και ανελεύθερο άνθρωπο, άνθρωπο που εξαφανίζεται μέσα σε μια τέτοια κοινωνία, άνθρωπο που χάνει την ύπαρξή του. Στα *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα του 1844*, βλέπουμε όλη του την ανθρωπιά και την αγάπη του για τον άνθρωπο. Δεν δέχεται την εκμετάλλευση του εργάτη από το σύστημα, δεν δέχεται την εκπόρνευση της γυναίκας από το σύστημα, δεν δέχεται το θάνατο του μικρού παιδιού-εργάτη από το σύστημα που εκμεταλλεύεται όλα αυτά τα αδύνατα πλάσματα, όλες αυτές τις αλλοτριωμένες υπάρξεις.

2. Ι. Μεσάρος, *Η Θεωρία του Μαρξ για την Αλλοτρίωση*, εκδ. Ράππα, 1974, σ. 60.

3. Ό.π., σ. 70-76.

Για τον Μαρξ, όπως ο Φρομ αναλύει στο έργο του *Η εικόνα του Ανθρώπου στον Μαρξ*, η ηθική του ανθρώπου και ο πραγματικός άνθρωπος είναι η απελευθέρωσή του από την αποξένωση και η επιστροφή του στον ίδιο τον άνθρωπο.

Η πραγμάτωση των αναγκών, των αληθινών αναγκών της ζωής, θα επιτύχει μόνο όταν η παραγωγή θα εξυπηρετεί τον άνθρωπο και θα πάψει να τον εκμεταλλεύεται προβάλλοντας μόνο τις ψεύτικες ανάγκες του. Αυτές οι ψεύτικες ανάγκες του, προϊόν μιας δήθεν βιομηχανικά αναπτυγμένης κοινωνίας, είναι και οι βασικοί συντελεστές της «αγοραπωλησίας» του, της εκμετάλλευσής του, της αδυναμίας του να αντισταθεί σ' αυτές τις ψεύτικες πιέσεις, της αλλοτρίωσής του. Ο Μαρξ προσπαθεί να ξεπεράσει τις αδυναμίες της κοινωνίας και να βοηθήσει τον άνθρωπο να λυτρωθεί απ' την πραγματική σκλαβιά του. Πολλοί αντιτάχτηκαν στις ιδέες αυτές, προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι οι μαρξιστικές σκέψεις για τον αλλοτριωμένο άνθρωπο τον αποξενώνουν από το κοινωνικό του περιβάλλον. Αυτοί οι ισχυρισμοί όμως φαίνονται πολύ ξένοι και μακρινοί απέναντι στον άνθρωπο. Είναι ξένοι και μακρινοί γιατί ούτε τον πλησιάζουν ούτε και δέχονται τις αδυναμίες της κοινωνίας του. Ακόμη, ο Μαρξ κατηγορήθηκε για το άθρησκο των σκέψεών του. Αλλά και σ' αυτό οι επικριτές του πέφτουν έξω. Στη μάχη του ενάντια στον αλλοτριωμένο άνθρωπο, διεκδικεί τον εξανθρωπισμό του. Δεν δέχεται την εκμετάλλευσή του ανθρώπου από την κοινωνία, από την τεχνολογική κυρίως κοινωνία, και ακόμη δεν δέχεται την εκμετάλλευσή του από την ίδια του τη θρησκεία. Και όπως ο Φρομ τονίζει στο βιβλίο του *Η εικόνα του Ανθρώπου στον Μαρξ*, ο Μαρξ δεν έδωσε αγώνα εναντίον του Θεού, αλλά εναντίον του ειδώλου που ανακηρύχθηκε Θεός⁴.

Στη διδακτορική του διατριβή γράφει συγκεκριμένα τα εξής: «... Άθεοι δεν είναι εκείνοι που περιφρονούν τους θεούς της μάζας, αλλά εκείνοι που αποδίδουν στους θεούς τις ιδέες των μαζών...» Με άλλα λόγια, χτυπά οποιαδήποτε εκμετάλλευση του ανθρώπου είτε αυτή φέρει το τίτλο της βιομηχανικής κοινωνικής εκμετάλλευσης, είτε της θρησκευτικής.

Οι σκέψεις του Μαρξ συγκεντρώνονται κυρίως γύρω από τον τρόπο με τον οποίο το άτομο οδηγείται στο διαμελισμό και στην εξαφάνιση μέσα στην κοινωνία. Η αλλοτρίωση στη βιομηχανική εποχή δεν σημαίνει παρά τον βιομηχανικό μηχανισμό που επιθυμία του είναι να «φάγει» τα ίδια του τα δημιουργήματα. Αυτός ο βιομηχανοποιημένος μηχανισμός έχει εισχωρήσει στη ζωή του ανθρώπου και τον έχει αγκαλιάσει από όλες τις πλευρές. Η αν-

4. Έρικ Φρομ, *Η Εικόνα του Ανθρώπου στον Μαρξ*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1976, σ. 17-26.

θρώπινη ζωή στο βάθος δεν είναι παρά ένας αγώνας του ανθρώπου ενάντια στα μηχανικά κατασκευάσματά του. Ο άνθρωπος μπαίνει μέσα σε μια μαζική παραγωγή που η κατανάλωση των προϊόντων της είναι στηριγμένη σε μια ψεύτικη διαφημιστική εκδήλωση, και γίνεται εμπόδιο στις ηθικές αξίες⁵. Ζει μέσα σε μια καταναλωτική κοινωνία που ένα από τα πιο σπουδαία χαρακτηριστικά της είναι η αστάθεια και το ανικανοποίητο. Αυτά τα χαρακτηριστικά, αυτές οι ιδιότητες, τείνουν στην αύξηση του αριθμού των ατόμων που δεν αφομοιώνονται πια κοινωνικά, αλλά κινούνται ανάλογα με τις διάφορες οικονομικές διακυμάνσεις και κρίσεις. Αυτές οι κρίσεις μάχονται το αίσθημα π.χ. του ανθρωπισμού και βοηθούν στην καταβρόχθιση και αλλοτρίωση του ανθρώπου, ανεξάρτητα από την κοινωνική του τοποθέτηση. Αυτό το βιομηχανοποιημένο κοινωνικό σύνολο, αυτή η μάζα παραγωγής, είναι μια από τις κυριότερες χροιές της τεχνολογικής κοινωνίας.

Είναι αλήθεια όμως ότι τα άτομα αναπόφευκτα μέσα σε μια αναπτυγμένη κοινωνία υφίστανται ορισμένες προοδευτικές θυσίες. Κανείς δεν αμφιβάλλει γι' αυτό και κανείς δεν φέρνει αντίρρηση. Όταν όμως οι θυσίες υπερβαίνουν τις δυνάμεις του ατόμου-μέλους, τότε αυτό, κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, χάνεται, αλλοτριώνεται. Εκείνο που προκαλεί εντύπωση είναι ότι οι κοινωνίες δεν είναι ικανές να δημιουργήσουν μια ατμόσφαιρα «κοινωνικής ευπραγίας» και «ελευθερίας».

Κάτω από αυτές τις συνθήκες της «τεχνικής ζωής», το αλλοτριωμένο άτομο πλανάται μέσα στους κόλπους της κοινωνίας και των διάφορων λειτουργιών της, που κι αυτές όμοια με το άτομο βρίσκονται σε κατάσταση αλλοτρίωσης⁶. Αυτή η κοινωνία, με τις τεχνολογικές προόδους αλλά και απαιτήσεις, υποχρεώνει τα άτομά της να συμπεριφέρονται σαν υπεράνθρωποι. Πάντως είναι γεγονός ότι, παρά τις προσπάθειες για μια πρόοδο και εξέλιξη της ζωής, το άτομο δεν μπορεί, όσο και να προσπαθεί μόνο του, να απαλλαγεί από τις «αλυσίδες» που το περισφίγγουν. Φαίνεται να ζει με μεταγχολική σοφία μέσα σ' ένα περιβάλλον που θεωρείται η αιώνια αυταπάτη της «ελευθερίας» ύπαρξής του. Ο άνθρωπος δεν είναι ούτε ανεξάρτητος ούτε σκλάβος, αλλά ζει μέσα στην αλλοτριωμένη ατμόσφαιρα από την παιδική του ηλικία. Άλλωστε, ο όρος «αλλοτρίωση» συναντάται παντού. Ο Φρομ, από τους νεότερους, τη θεωρεί απώλεια της φυσικής ελευθερίας προς όφελος της πολιτικής. Η ακρότητα όμως θεωρείται καταπίεση και αυτών των στοιχειωδών ελευθεριών του ατόμου. Ο Χέγκελ, από τους παλαιούς, ονομάζει

5. George Friedman, *Où va le Travail Humain*, éd. Gallimard, 1963, σ. 37.

6. Alton Mayo, *The Human Problems of an Industrial Civilization*, Massacusetts, The Macmillan Co. Press, 1966, σ. 122.

«αλλοτρίωση» το όλο σύστημα με το οποίο το προϊόν της ανθρώπινης εργασίας, όταν αποχωρίζεται από τον παραγωγό του, οδηγεί σε μια ανεξάρτητη ζωή και δημιουργεί μια κατάσταση ξένη και μισητή. Αυτή άλλωστε η έννοια της αλλοτρίωσης είναι μια από τις πηγές της σκέψης του Μαρξ εκτός από τον Ρουσσώ, στις πρώτες μορφές της. Στο βάθος, σύμφωνα με τον Μαρξ, η αλλοτρίωση του ανθρώπου δεν είναι τόσο η αλλοτρίωσή του από τους άλλους, από την κοινωνία του, όσο η αλλοτρίωση του ανθρωπισμού του.